

AHMED YESEVÎ'DE DİL VE ŞEKİL HUSUSİYETLERİ

Mehmet KAZAR*

Söfi bir şâir ve tarikat müessisi sıfatı ile, Türkler'in manevi hayatı üzerinde tesiri asırlarca devam eden Ahmed Yesevî (?- 1166), Ferîdüddin-i Attar'ın "Mantıku't-tayr" isimli eserinde "Pîr-i Türkistan" olarak vasıflandırılmaktadır¹.

Ahmed Yesevî'nin tasavvufî manzumelerini içine alan ünlü esere "Divân-ı Hikmet" denilmektedir. Çünkü bu eseri meydana getiren manzumelerin hepsi ayrı ayrı hikmetlerle doludur.

Fuat Köprülü'ye göre Divân-ı Hikmet'in özellikle iki bakımdan çok büyük önemi vardır:

1-Ahmed Yesevî XII. yüzyılda öldüğü cihetle, bu eser İslâmî Türk Edebiyatının Kutadgu Bilig'ten sonra en eski bir örneğini göstermektedir. Lisânî ve edebî mahsullerin pek az bulunduğu bir devre âit olan böyle bir eserin gerek lisan, gerek edebiyat tarihi bakımından çok büyük bir kıymeti hâiz olacağı pek tabiidir.

2-Eski Halk Edebiyatının birçok unsurlarını alarak İslâm ruhunu o unsurlarla, yani eski millî şekiller ve eski vezinlerle ifade eden eser olması bakımından da çok önemlidir².

Divan-ı Hikmette kullanılan dil müşterek Orta-Asya Türkçesidir³. Ahmed Yesevî, Atebetül-Hakayik ve Kutadgu Bilig gibi çok önemli iki eseri arkada bırakarak, yazdığı hikmetlerin ruh okşayıcılığı ve çekiciliği sayesinde Orta-Asya halkı arasında yeni bir mektep kurmaya muvaffak olmuştur⁴.

Ahmed Yesevî, hiçbir şekilde İslâm ilimlerine ve İran edebiyatına yabancı değildi. Tahsil ve sülûk hayatının büyük bir kısmını, İslâm-Acem fikir merkezlerinde geçirmiş olduğu için, eski büyük Acem mutasavvıf-şâirlerinin tasavvufî eserlerini çok iyi biliyordu. Fakat İslâmiyeti samimi ama henüz sathî bir şekilde kabul etmiş olan kimselerin iç dünyalarına hitap ederek onları İslâmiyete ısındırmak için Acem mutasavvıflarının işlenmiş, ahenkli aruz veznini değil, halkın

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Ferîdüddin-i Attar, *Mantık al-Tayr*, Tercüme, Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1991, II/34.

² Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara Tarihî, s. 119-120.

³ Caferoğlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1984, II/80.

⁴ Caferoğlu, a.g.e., II/80.

sevdiği, halk şairlerinin yüzyıllardan beri kullandığı milli hece veznini aldı ve bütün Hikmetlerini o vezinle ve yine halk edebiyatından alınmış eski milli şekillerle yazdı. Bunda lisânın henüz arüz vezniyle ünsiyet edecek derecede işlenmemiş olmasının büyük bir tesiri yoktur; çünkü aruz vezninin ondan aşağı yukarı altmış-yetmiş sene önce Türk Edebiyatında kullanıldığını Kutadgu Bilig bize açıkça gösteriyor. Bunun tek sebebi şâirin doğrudan doğruya halk kitesine hitap etmek istemesidir⁵.

Ahmed Yesevî'nin Türk diline unutulmaz hizmetleri dokunmuştur. Türk dili yapısı içerisinde, büyük bir külfet teşkil eden yabancı unsurların ve kelime bolluğunun erimesi ve Türk grameri kalıplarına dökülmesi, Yesevî lehine kaydedilecek en mühim noktalardan biridir. O, çağdaşı Mahmutoğlu Edip Ahmet gibi, yabancı, yani Arap ve İran kelimelerini, kendi dilleri şeklindeki halleri ile almamış, onları halk diline uygun bir renge sokmuştur. Bu bakımdan olsa bile, Yesevî dili dikkatle incelemeye değer bir kaynak karakterini taşımaktadır. Kaldı ki, Yesevî kendi ana dilini diğer dillerden üstün tutma geleneğine bağlı kalmakla, Türk dili gelişmesi bakımından, bir kat daha değer taşımaktadır. Yesevî'de yabancı ekler hissedilmeyecek dereceye indirilmiştir. Ahmed Yesevî'nin kurmuş olduğu dil ve tasavvuf mektebi, daha sonraları öğrencileri ve halefleri tarafından, aynı gayretle devam ettirilmiştir⁶.

Ahmed Yesevî, ekseri Hikmet'lerini Orta-Asya'da halk arasında pek çok sevilen ve eskiden beri çok kullanılan yedili ve onikili'lerle yazmıştır. Yesevî, eserlerinde; en çok galeyâna hâcet gösteren yerlerde bile, çok sâkin ve soğuktur. Nasihelerindeki ağır edâsı, hikâyelerindeki basit ve yeknesak ifâdesi; münacâtlarındaki vakarlı ve sâkin tavrı hemen hiç değişmez. İç hayatın vecdlerine, galeyânlarına ekseriya kayıtsız kalan, İslâmın aslı esaslarına zâhiren de tam bir sadakatla riâyet eden bu ağırbaşlı, donuk Orta-Asya Türk'ünün şahsiyeti Divân-ı Hikmet'te derhal göze çarpar. Seçtiği vezinlerde o devrin müşterek zevkine uyarak, şahsi yeniliklerden tamamen kaçınan Ahmed Yesevî, kâfiye hususunda da, Arap ve Acemlere bağlı olmayarak, milli edebiyat an'anesine tamamen sadık kalmış ve "kâfiye" yerine halk edebiyatını taklidle daha çok "yarım kâfiye" kullanmıştır⁷.

Eski kavmi edebiyat an'anelerine riâyet merâkı nazım şeklinde de kendini tamamıyla göstermiştir. Ahmed Yesevî, bütün hikmetlerini bu eski ve tamamıyla kavmi şekil altında düzenlemiştir. Dörder mısralık ayrı bendlerden meydana gelen bu manzûmelerde, birinci kıt'anın son mısra'ı bâzan bütün bendlerde bir nakarat gibi tekrarlanır; her bendin ilk üç mısra'ı, daimâ kendi arasında kâfiyeli olmakla beraber, bendlerdeki son mısraların daima ilk bendin sonuncu mısra'ı ile aynı kâfiyede olması da lâzımdır. Birinci bend ekseriyetle diğer bendlerden farklı olup, birinci

⁵ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 146.

⁶ Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 147-148.

mısra üçüncü ile, ikinci mısra ise dördüncü mısra ile kâfiyeli olur. Çok az ve iptidâî olan bu nazım şekli, yabancı tesirlerden tamamıyla sıyrılmış ve millîdir⁸.

Türk halk edebiyatının atasözleri ve nasihatlerle dolu mahsullerini hatırlatan Ahmed Yesevî'nin hikmetleri, halk edebiyatı an'anelerine uygun olarak, bilhassa 4+3= 7 ve 4+4+4= 12 heceliler ile, dörtlükler şeklinde yazılmış, yarım kafiye ve redif kullanılmıştır. Dörtlülüklerden mürekkep bazı uzun manzumelerde her dörtlülüğün sonundaki mısraların kafiye olması, bunların umûmi toplantılarda muayyen bir beste ile okunduğunu göstermektedir⁹.

Divân-ı Hikmet'teki bâzı şiirlerde, dördüncü mısraların sayısının hece bakımından diğer mısralardan bir eksik olduğu görülür ki, bu hususiyete en eski şiirlerimiz de rastlanmaktadır¹⁰.

Fuat Köprülü Divân-ı Hikmet'teki kafiye meselesiyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

“İlk şiirlerimizin tâbi olduğu kafiye kaideleri, tabiatıyla basit ve iptidâî mahiyettedir. Onlara bu günkü mânasıyla “kafiye” adını vermektense “yarım kafiye” demek şüphesiz daha uygundur. Çünkü ilk şiirlerimizin kafiyesi, mısraların sonundaki cüzlerin ses kıymeti bakımından birbiriyle tam karşılaşmasından doğmaz; o, bu kadar dar ve kesin bir kaideye sığmaktan çok uzaktır. Son heceler arasındaki uzak bir ahenk benzerliği, kafiyenin vücudu için kâfidir”¹¹.

Ahmed Yesevi Hikmet'lerini halkın anlayacağı sade bir dille kaleme almıştır. Bundan maksadı ise İslâmîyeti Türklere sevdirmek ve ehl-i sünnet inancını yayıp-yerleştirmektir. Bu yüzden Hikmetleri lirizmden mahrum, san'at endişesinden uzaktırlar¹². Bunun sebebi ise Hikmet'lerdeki öğreticilik vasfıdır.

Ahmed Yesevî, Hikmet'lerini sade bir lisan ve yabancı kelimelerden uzak halis Türkçe'yle söylerken; yabancı kelimeleri bolca kullanarak söyledikleri şeyleri anlaşılabilir hale getiren kimselere de kızmakta ve anlaşılır kelimelerle eser vermelerini istemektedir. Onların bu tutumunu âlimlerin hoş karşılamadığını dile getirerek, Türkçe'yi anlaşılabilir bir şekle sokmamalarını istemektedir. Bu görüşlerini Divan-ı Hikmet'te şöyle ifade etmektedir:

Hoş görmemekte âlimler sizin dediğiniz Türkçe'yi

Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini

Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur

⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 148-149.

⁹ Köprülü, “Ahmed Yesevî”, İA, I/214.

¹⁰ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 148.

¹¹ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1986, s. 80.

¹² Eraslan, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983, s. 29.

Anlamına yetenler yere koyar brkn¹³.

Türkçe'yi anlaşılır ve güzel bir üslupla kullandığına da yine bizzat kendisi öyle söylemektedir:

Miskin zayıf Hoca Ahmed yedi ceddine rahmet

Farsça dilini bilerek güzel söylemekte Türkçe'yi¹⁴.

Ahmed Yesevî, kendi ocağında yetişmiş ve onun Hikmet'lerini dilden dile, gönülden gönüle sade bir Türkçe'yle aktaran, yüzlerce, hatta binlerce talebe ve müridlerini değişik bölgelerde yaşayan Türk kavimlerini irşada göndererek, fikirleriyle bir gönül birliği, bir hedef birliği meydana gelmesini saęlamıřtır¹⁵.

¹³ Ahmed Yesevî, *Divân-ı Hikmet*, Hazırlayan, Hayati Bice, Ankara 1993, s. 92.

¹⁴ Ahmed Yesevî, *a.g.e.*, s. 93.

¹⁵ Kazar, Mehmet, "Ahmed Yesevî", A.. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum 1998 (Sayı: 9), 37-47, s. 46.